

ДЕФЕКТНІ ЮРИДИЧНІ ФАКТИ В СІМЕЙНОМУ ПРАВІ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Явор О. А., к.ю.н., доцент

Кафедра цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава
Мудрого (м. Харків, вул. Динамівська, 4)
yavor.olga@mail.ru

В статті встановлено ознаки дефектності юридичних фактів, що дозволило сформулювати загальне розуміння моделі правового регулювання відносин, пов'язаних зі встановленням їх недійсності в сімейному праві. З'ясовано, якими можуть бути наслідки дефектності, а також виявлено закономірності прояву загальних рис дефектності в сімейно-правовій сфері відносин. Окреслено ті випадки, що можуть ставати підставою дефектності юридичного факту в сімейному праві.

***Ключові слова:** дефектний юридичний факт, недійсний шлюб, недійсне усиновлення, недійсний шлюбний договір, адміністративний порядок визнання юридичного факту недійсним, судовий порядок визнання юридичного факту недійсним, наслідки дефектності юридичного факту.*

**Явор О. А. ДЕФЕКТНЫЕ ЮРИДИЧЕСКИЕ ФАКТЫ В СЕМЕЙНОМ ПРАВЕ:
ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА** / Национальный юридический университет имени Ярослава
Мудрого

В статье установлены признаки дефектности юридических фактов, что позволило сформировать общее понимание модели правового регулирования отношений, связанных с установлением их недействительности в семейном праве. Выяснено, какими могут быть последствия дефектности, а также выявлены закономерности проявления общих черт дефектности в семейно-правовой сфере отношений. Обозначены те случаи, которые могут выступать основанием дефектности юридического факта в семейном праве.

***Ключевые слова:** дефектный юридический факт, недействительный брак, недействительное усыновление, недействительный брачный договор, административный порядок признания юридического факта недействительным, судебный порядок признания юридического факта недействительным, последствия дефектности юридического факта.*

DEFECTIVE LEGAL FACTS IN FAMILY LAW: GENERAL CHARACTERISTICS

Yavor Olga,

PhD, Associated Professor, Department of Civil Law in National Law University named after
Yaroslav Mudryy
(Kharkiv, Dynamivska st.)
yavor.olga@mail.ru

The paper signs of legal facts defects that allowed to form a common understanding of models of legal regulation of relations connected with the establishment of nullity of legal facts in family law. Author finds out what might be the consequences of defects, as well as the regularities of manifestations of common features of defects in the family law field relations. The article marks those cases which may act grounds of nullity of legal facts in family law.

Types of defective legal facts are based on substantive and procedural criteria which are interrelated. Specificity of impaired interest (private or public) features makes procedural order of protection from the legal system defect facts. In addition to the substantive criteria there can be identified procedural basis for classification defect facts on the negative and insignificant: 1) the

method of establishing invalidity of fact (eg, mandatory court order); 2) the number of persons eligible to initiate the finding invalid (defective). These procedural distinction criteria are derived from the basic material. Thus, in family law, as a general rule, legal presumption “if the relevant members of family relationships do not make legal defects fact that vulnerability is considered absent” works. Public authorities only certify legal fact and within its statutory powers should not interfere in the sphere of personal relationships of participants of such relations.

The article presents model of regulation which is a prime example of embodiment of the concept of balancing interests, when lawmakers are trying to find a balance between social values such as the stability of family ties, on the one hand, and the certainty of legal regulation that requires strict adherence to requirements for forming, changing or stopping legal relations on the other. Moreover, they in turn also are not arbitrary and are manifestation of procedural fairness - procedures, compliance with which is a minimum guarantee of a fair result.

Keywords: *defective legal fact, invalid marriage, invalid adoption, invalid marriage contract, administrative order of annulment of legal fact, judicial procedure of annulment of legal fact, consequences of the legal fact nullity.*

В правовій доктрині склалося загальне розуміння того, що в нормі права закріплюється абстрактна модель фактичної обставини, з якою така норма пов’язує виникнення, зміну або припинення тих чи інших юридичних наслідків. Будь-які конкретні реальні відносини є значно складнішими й багатшими за ознаками у порівнянні зі своєю нормативною моделлю. Тому концепція дефектності юридичних фактів має також включати в себе критерії, що дозволяють відмежувати допустиму різноманітність соціальних відносин від істотного, юридично значущого порушення [1, с. 65].

Важливість такого розмежування пов’язана, зокрема, із тим, що віднесення того чи іншого юридичного факту до категорії дефектного може призводити до автоматичного анулювання всіх правових наслідків, які були з ним пов’язані. Це так звана абсолютна дефектність юридичного факту. Саме тому одним із важливих завдань юридичної техніки на сучасному етапі розвитку вітчизняної правової системи є вдосконалення прийомів викладу в гіпотезах норм права юридичних фактів. Адже саме юридична техніка представляє собою систему правил та прийомів підготовки найбільш досконалих за формою та структурою нормативно-правових актів, що забезпечують максимально повну й точну відповідність форми нормативних приписів їх змісту, а також доступність та розуміння нормативного регулювання, вичерпне охоплення предмета регулювання [2, с. 123].

Правильний відбір елементів до юридичного складу – найважливіша частина проблеми вибору оптимального варіанту регулювання суспільних відносин. Гіпотези норм, перевантажені елементами фактичних складів, так само як склади, що не містять необхідних елементів, знижують ефективність механізму правового регулювання, а часом ведуть до порушення режиму законності і дестабілізації правопорядку в суспільстві.

У зв’язку із цим наукове співтовариство має приділяти увагу не тільки нормальному, стабільному стану механізму функціонування права, але і

можливим збоєм, перешкодам в його роботі. Одним з таких негативних моментів реалізації правових приписів досить часто виступає дефектний юридичний факт або склад, що перешкоджає подальшій реалізації норм права, виникненню, зміні або припиненню правовідносин, тягне інші негативні наслідки в правовій системі.

Після прийняття Сімейного кодексу України до нього було внесено близько трьох десятків змін. Судова практика із застосування норм сімейного законодавства включає в себе майже 800 тис. судових рішень. Юридична практика стикається з новими видами дефектних юридичних фактів і їх складів. У зв'язку із цим проблема дефектності юридичних фактів у сімейному праві стає особливо актуальною.

Проблема дефектності юридичних фактів має давню історію. Ще в римському праві було передбачено заходи реагування на дефекти волі і волевиявлення. Сьогодні в умовах все більш динамічного розвитку суспільних відносин, ускладнення соціальних зв'язків юридичні факти набувають адекватну структурну складність і далеко не просту форму, що, в свою чергу, призводить до суттєвого збільшення числа випадків порушення структури і форми системи юридично значущих обставин. При цьому подібні дефекти варіюються від «нешкідливих», несуттєвих з точки зору закону до дуже серйозних.

Значення дефектних фактів у механізмі правового регулювання сімейних відносин багато в чому обумовлено їх негативною роллю, що виражається в дестабілізації дії норм права, в збоєх правозастосовчого процесу, в порушенні прав і законних інтересів учасників суспільних відносин. Науково-практична розробка однакових правил і методик юридичної кваліфікації дефектних складів в сімейному праві дозволить забезпечити дотримання принципів законності та справедливості у праві [3, с. 5].

До теперішнього часу ані в науці, ані в юридичній практиці не склалося однозначного розуміння сутності дефектного факту, його специфіки в сімейних правовідносин, співвідношення з правопорушенням у сімейному праві, остаточно не встановлена специфіка заходів правового реагування на дефектні факти.

Законодавчі та правозастосовні органи державної влади, в тому числі через брак теоретичних досліджень розглянутого феномена, використовують далеко не весь арсенал юридико-технічних засобів, що можуть мінімізувати негативний вплив дефектних фактів на регулювання сімейних правовідносин. Серед норм сімейного права не завжди можна знайти норми, спеціально призначені для встановлення заходів захисту у разі виявлення дефектних фактичних складів, що істотним чином знижує ефективність дії всієї системи сімейно-правового регулювання. В цілому проблематика дефектності юридичних фактів у сімейному праві продовжує залишатися актуальною і практично значущою, а окремі положення законодавства з даного питання – такими, що вимагають певного вдосконалення.

Поняття дефектного факту, питання технічного оформлення інституту недійсності юридичного факту в законодавстві, а також проблема визначення

заходів реагування на дефекти фактичної ситуації у правозастосовчій діяльності є одними з вузлових в теорії юридичного факту. Тому дана проблема завжди викликала певний науковий інтерес у дослідників різних юридичних наук, здебільшого представників науки цивільного права. У той же час, вимушені констатувати, що питання дефектності юридичних фактів і їх складів у сімейному праві з точки зору їх загальної характеристики предметом окремих досліджень не ставали. Здебільшого науковці зосереджують увагу на окремих проявах дефектності юридичних фактів у сімейному праві – недійсність шлюбу [4], недійсність шлюбного договору [5; 6], недійсність усиновлення [7] тощо. Вважаємо, що теорія юридичних фактів у сімейному праві потребує цілісного уявлення про можливі прояви дефектності юридичних фактів, юридичні наслідки, що може тягнути за собою така дефектність, специфіку дефектності юридичних фактів в сімейному праві порівняно із іншими сферами правового регулювання, види дефектності, заходи юридичного захисту в сімейному праві від негативних наслідків дефектних юридичних фактів. Для цього необхідним є уточнити поняття і класифікацію дефектних юридичних фактів, визначити їх юридичну природу, встановити причини й умови, які сприяють виникнення дефектних юридичних фактів у сімейному праві, виробити загальну характеристику заходів захисту від наслідків дефектів юридичних фактів у сімейному праві й виробити рекомендації щодо вдосконалення законодавчого регулювання ситуацій, пов'язаних із дефектністю юридичних фактів у сімейному праві. Безумовно, багатоаспектність описаної проблематики не дозволяє надати відповіді абсолютно всі питання, пов'язані із дефектністю юридичних фактів у сімейному праві, втім мета цієї статті – звернутися до найбільш актуальних, базових теоретико-правових питань концепції юридичних фактів у сімейному праві.

Питання дефектності юридичних фактів – це завжди питання не оцінки реальних явищ (самих відносин, що виникають у сфері сімейно-правового регулювання), а їх юридично визначених моделей (юридичних конструкцій), які можуть бути дефектними за певних умов, визначених законом.

Перший етап зародження і розвитку інституту дефектних фактів пов'язано з цивільним правом, а саме із тими його нормами, що присвячено договорам та іншим правочинам. Первісно в римському праві поділу дефектних правочинів на нікчемні та оспорювані не існувало, як не було і загального вчення про недійсність договорів. Тим не менше, якщо звернутися до історії римського приватного права [8; 9], то ми зможемо встановити заходи юридичного реагування на можливі відхилення, дефекти юридичних складів ще в Стародавньому світі. Перші положення закону про недійсні факти не відрізнялися системністю і носили розрізнений характер. Як свідчить історія, проблема дефектних фактів виникає не тільки у сфері цивільного права, а й в області сімейного та інших галузей права й практики його застосування. Однак цивільне право, будучи на той момент найбільш розвинутою галуззю права, першим зіткнулося з необхідністю реагування на різні негативні відхилення в розвитку фактичних складів.

Слід визнати: проблема дефектності факту виникає одночасно із появою самого права як такого собі еталона, моделі поведінки. При цьому в силу об'єктивного різноманіття існуючих суспільних відносин на практиці регулярно виникають різного роду відхилення від юридичних моделей, встановлених в нормах. Діалектика розвитку суспільної і правового життя призводить до встановлення дихотомії «соціальна норма – соціальне відхилення». Право і юридична практика змушені на певному етапі свого розвитку встановлювати заходи охорони від найбільш негативних відхилень від норми, еталона.

Дефекти притаманні не самим подіям чи діям, а їх моделям-фактам, юридичним конструкціям, створюваним у зв'язку зі здійсненням юридичної діяльності з їх встановлення, фіксації, правової кваліфікації тощо. В результаті відображення реальних явищ за допомогою юридичної діяльності і зіставлення ознак цих явищ з еталоном, нормою права і стає можливим констатація факту в якості дефектного або, навпаки, - відповідного приписами права.

Дефектні юридичні факти і їх склади – це різновид правових аномалій, тобто певних відхилень у правовій сфері. Дефектний юридичний факт можна визначити як особливий вид юридичних фактів, що має в своєму юридичному складі дефект і (або) невідповідність реальному стану речей (дії або події) і, як наслідок, тягне правові наслідки у вигляді власної недійсності та відновлення порушеного права, якщо воно мало місце.

Слід відзначити неприпустимість ототожнення правопорушення і юридичних фактів з дефектом. Такий теоретичний крок веде до неточного розуміння місця і ролі дефектних фактичних ситуацій в системі юридичних фактів, не дозволяє побачити якісної специфіки дефектних фактів як особливої, самостійної групи юридичних фактів. Дефектні юридичні факти займають особливе проміжне положення між правомірними і протиправними діями-фактами. Невідповідність певним приписам права дозволяє чітко відмежовувати факти з вадами (порушеннями) від правомірних дій. Ця ж ознака називається низкою дослідників як підстава для повного або часткового ототожнення юридичних складів, що мають ваду, з правопорушеннями. Однак таке ототожнення є помилковим.

Розмежування між правопорушенням і дефектним юридичним фактом може проводитися за двома критеріями: 1) за наявністю або відсутністю вини – правопорушення характеризується обов'язковою наявністю вини, дефектний юридичний факт такої обов'язкової ознаки не має; 2) за юридичними наслідками – вчинення правопорушення тягне за собою застосування заходів юридичної відповідальності (каральних, штрафних санкцій), дефектна фактична ситуація викликає заходи з відновлення первісного стану або з виправлення наявних недоліків. Дефектність може бути викликана обставинами, які не розцінюються як правопорушення. В той же час, не всі правопорушення є результатом дефектності юридичних фактів. Іншими словами, дефектність юридичного факту і

правопорушення можуть співпадати, але відбувається це далеко не завжди [1, с. 66].

Необхідно також відрізнити проблему дефектів нормативно-правових актів, помилок у законодавчому закріпленні юридичних фактів (дефектів зі встановлення їх моделей в законодавстві) від питань власне дефектності юридичного факту. Йдеться про теоретичне і практичне розмежування понять «дефект юридичного факту» і «законодавча помилка». В результаті порушення вимоги про адекватність відображення соціальної ситуації в нормативному акті отримуємо правотворчу помилку, але не дефектний юридичний факт. Дефектні факти – це проблема, в першу чергу, не правотворчості, а правореалізації.

Ще один важливий момент: дефектність факту не слід змішувати з його неправильною юридичною кваліфікацією (оцінкою). В результаті цього оцінюваний правозастосовний органом факт сам не отримує жодних дефектів, але помилка уповноваженої на правозастосування особи може призвести до видання дефектного правозастосовного акту. Неправильна кваліфікація не змінює суті фактичний обставин, але може виступати причиною появи нового факту з дефектом (наприклад, рішення суду з помилковою кваліфікацією). Як правило, видання правозастосовного акта з помилкою тягне за собою його скасування та (або) зміну.

Типологія дефектних юридичних фактів має спиратися на матеріальний і процесуальний критерії, які взаємопов'язані і доповнюють один одного. Специфіка порушеного інтересу (приватного або публічного) зумовлює особливості процесуального порядку захисту правової системи від дефектних фактів. На додаток до матеріального критерію можна виділити і процесуальні підстави для класифікації дефектних фактів на заперечні і нікчемні: 1) за методом встановлення недійсності факту (наприклад, обов'язковий судовий порядок); 2) за колом осіб, які мають право ініціювати визнання факту недійсним (дефектним). Зазначені процесуальні критерії розмежування похідні від основного матеріального. Так, в сімейному праві, за загальним правилом, діє юридична презумпція: якщо учасники відповідних сімейних відносин не заявляють про дефектність юридичного факту, такий дефект вважається відсутнім. Державні органи тільки засвідчують юридичний факт і в межах наданих законом повноважень не повинні втручатися у сферу особистих відносин учасників таких відносин [10, с. 159]. Отже, спільна риса для всіх категорій обставин, з якими закон пов'язує застосування наслідків дефектності юридичного факту, - вони здобувають юридичне значення тільки за ініціативою заінтересованої сторони. Держава виправдано не бере на себе повноважень із втручання до цієї сфери приватних відносин. Так, наприклад, шлюб буде вважатися дійсним (навіть у випадку, коли його укладення мало дефекти), якщо жодна приватна особа (один із подружжя, третя особа) не заявить про порушення фактом укладення такого шлюбу свого права або законного інтересу.

Маємо погодитись із тими дослідниками, які виходять із того, що незначні дефекти юридичного факту, що не тягнуть за собою особливих юридичних наслідків, не можуть розглядатися як самостійні типи дефектних юридичних фактів. Таке виділення не має належної науково-практичної цінності для типології. Якщо в законодавстві передбачена особлива реакція на процесуальні дефекти факту, то це вже не малозначне відхилення від норми. У разі ж мовчання закону з приводу реагування на інші можливі дефекти факту останні можна визнати малозначними і з юридичної точки зору несуттєвими. Однак при цьому ми не будемо мати справу власне із дефектним юридичним фактом в силу незначущості його відхилення від норми. Від таких дефектів юридична практика абстрагується.

Є два основні типи дефектних юридичних фактів. Нікчемні факти – це вид дефектних фактичних обставин, що є недійсними в силу спеціальної вказівки в законі і не потребують обов'язкового судового підтвердження відсутності їх юридичної значущості в суді. Оспорювані факти – це вид дефектних юридичних фактів, для яких є обов'язковим підтвердження їх недійсності в суді на вимогу визначеного законом кола осіб.

Вищенаведена типологія дефектних фактів на нікчемні й оспорювані не виключає можливості їх класифікації на підставі інших критеріїв (залежно від можливості виправлення, за моментом виявлення – до настання правових наслідків і після, за рівнем урегульованості тощо [11, с. 274]). Однак представлена типологія безпосередньо спрямована на розкриття специфіки, сутності дефектних фактів і має, на думку автора, найбільшу науково-практичну цінність. Інші ж класифікації, що можуть бути проведені, носять другорядний або додатковий характер.

В механізмі правового регулювання необхідно виокремити від інших правоохоронних засобів заходи захисту, спеціально спрямовані на нейтралізацію негативних наслідків дефектних юридичних фактів.

У випадку з дефектністю юридичного факту переважно використовується такий інструмент як повернення сторін у первісне становище, яке існувало до настання дефектної фактичної ситуації, чим досягається і локалізація можливих негативних наслідків, і відновлення порушених прав.

Скасування незаконних актів є спеціальним заходом правового реагування на дефектність юридичних фактів. Зміст даної санкції полягає у скасуванні уповноваженими особами незаконних актів, що тягне за собою анулювання створених цими актами юридичних наслідків.

Однак є й інші заходи захисту, серед них – стабілізація правових наслідків [1, с. 81]. Визнання «дефектного» шлюбу дійсним – законодавець прагне зберегти відносини, що фактично склалися, навіть якщо не було дотримано певні вимоги, що за загальним правилом може виступати підставою недійсності. Стабільність відносин, врегульованих правом, виступає самостійною соціальною цінністю, яка обумовлює надійний захист прав і законних інтересів громадян, дозволяє

забезпечити стійкість відносин. Причиною затребуваності вказаного заходу реагування на дефектність юридичних фактів в сімейному праві є їх здебільшого триваючий характер.

Наведена нами модель є яскравим прикладом втілення на законодавчому рівні концепції балансування інтересів [12, р. 5]: законодавець намагається віднайти баланс між такими суспільними цінностями як стабільність сімейних зв'язків, з однієї сторони, і визначеність правового регулювання, яка вимагає чіткого дотримання встановлених вимог для виникнення, зміни або припинення правових відносин, з іншої. Тим більше, що вони своєю чергою також не є довільними і є проявом процедурної справедливості – процедури, дотримання якої є мінімальною гарантією справедливого результату.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чувакова А. М. Юридические факты, фактические составы и их дефекты : монография / А. М. Чувакова. – Одесса : Фенікс, 2009. – 112 с.
2. Ткачук А. Законодавча техніка: навч. посіб. / А. Ткачук. – К : ІКЦ «Легальний статус», 2011. – 268 с.
3. Муругина В. В. Дефективность юридических фактов как негативная черта правовой системы : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.01 - теория и история права и государства ; История учений о праве и государстве / В. В. Муругина ; Науч. рук. А. А. Воротников. – Саратов, 2010. – 22 с.
4. Сафончик О. І. Правове регулювання припинення шлюбу в Україні : автореф. дис. ... канд.юрид.наук : 12.00.03 / О. І. Сафончик. – Одеса, 2004. – 20 с.
5. Жилінкова І. В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї. Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 — цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – 336 с.
6. Ульяненко О. О. Шлюбний договір у сімейному праві України [Текст] : Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. О. Ульяненко ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2003. – 185 с.
7. Зілковська Л. М. Правове регулювання усиновлення в Україні. [Текст] : Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Л. М. Зілковська ; Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України. – Київ, 2002. – 177 с.
8. Крестовська Н. М. Основи римського приватного права : навчально-методичний посібник / Н. М. Крестовська, І. С. Канзафарова. – Одеса : Фенікс, 2006. – 160 с.
9. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. — Х.: Право, 2008. — 224 с.
10. Тонієвич Є. Д. Правові наслідки невиконання нареченими обов'язку пройти медичне обстеження і повідомити один одного про стан свого здоров'я / Є. Д. Тонієвич // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – № 2 (14). – С. 158-171.
11. Коструба А. В. Юридичні факти в механізмі правоприпинення цивільних відносин : монографія / А. В. Коструба. – К. Ін Юре, 2014. – 376 с.
12. Scassa T. Interests in the Balance. In the Public Interest: the Future of Canadian Copyright Law, M. Geist, ed., Toronto: Irwin Law, 2005. – 25 p.